

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

136:3 • 2016

Historikern som utredare

MATTIAS TYDÉN* *Stockholms universitet*

just jämt så mycket som var och en förstår av sitt eget liv,
just jämt så mycket är han skicklig att förstå historiens
eller det stora allmänna, varav han själv är en del

Erik Gustaf Geijer, "Om historiens nytta", 1819.¹

Inledning

I skrivande stund har Kungl. biblioteket digitaliserat 5 958 statliga offentliga utredningar publicerade från 1922 till 1999. Under 2016 beräknas samtliga SOU:er utgivna på 1900-talet, cirka 6 200, finnas tillgängliga via nätet enligt Kungl. biblioteket.² Förr, innan biblioteken började förvisa de fysiska exemplaren till magasinerna, kunde man vandra längs raderna av volymer, dra ut en av dessa smutsigula, sedermera allt oftare konstfullt utformade betänkanterna, och läsa exempelvis om klimatets inverkan på byggnader vid västkusten (1922!), automatisering av telefonnätet (1933), om kommunal bostadsförmedling eller narkotikaproblemet (1960-talet), eller varför inte socialvårdskommitténs 19 betänkanterna framlagda mellan 1942 och 1951 – så betydelsefulla för den framväxande välfärdspolitikerna.

Vilar det inte något sankrosant över dessa skrifter, framställda av det offentliga utredningsväsendet? Sveriges 1900-tal, de små och stora politiska frågorna, samlat i hyllmeter efter hyllmeter. Det som står i dem är nog övervägt, ibland radikalt för sin tid, ofta ett slags summering av kunskapsläget – här förefaller det som om vi hittar sanningen så som man ville förmedla den vid en viss tidpunkt.³ Givet denna aura kring de

* Docent i historia

1. Erik Gustaf Geijer, "Om historiens nytta" [1819], *Erik Gustaf Geijers samlade skrifter*, band 2 (Stockholm 1874) s. 159.

2. Digitaliserade SOU:er, <<http://regina.kb.se/sou/>> (2015-12-05).

3. Naturligtvis har det uppstått tolkningstvister om vad utredningarna egentligen speglar. Kan man t. ex. påstå att 1930-talets många offentliga utredningar är "folkhemspolitiken", eller är de snarare en språklig spelplan på avstånd från den "egentliga" socialpolitiken? Se de olika utgångspunkterna i Yvonne Hirdman, *Att lägga livet tillrätta: Studier i svensk folkhemspolitik* (Stockholm 1989) respektive Bo Rothstein, *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik* (Stockholm 1994).

offentliga betänkandena är det något av minerad mark för en historiker att själv ge sig in i det statliga utredningsväsendet. Några frågor inställer sig: Producerar vi som utredare eller inkallade experter en officiellt sanktionerad historia? Producerar vi en illusion om en saklig och korrekt version? Producerar vi över huvud taget historia, eller snarare politik? Den saklighet som är förknippad med utredningsformen är kanske det största problemet. Få historiker i dag skulle påstå att de kan observera det förflutna från en neutral position. Eller med Geijers 200 år gamla formuleringar (frågan är ju inte ny): även om många historiker i inbillningen förflyttar sig till en plats därute som om de utgjorde "ett stående extramundant recensent-institut över vad i världen sig tilldrager" är de själva del av denna värld, "själva medarbetare på denna uråldriga byggnad" – "det finns ingen sådan plats *därute*".⁴

Denna tanke om historikern som en oundviklig medskapare av och i historien kan i och för sig leda till två olika slutsatser. Antingen undviker vi att bidra till inbillningen om historieskrivaren som ett denna världen utanförstående recensent-institut, och fläckar därmed inte heller ned vår professionella klädedräkt. Eller går vi tvärtom med öppna ögon in i den politiska process som utredningsväsendet är en del av. Denna text handlar om vad det kan innebära att gå in med öppna ögon. Tre problem står i centrum: i första hand upprepningens dilemma, sedan också sanningensfrågans och tolkningsföreträdets dilemma.

Utredningen om steriliseringspolitikens historia

I mitten av 1980-talet, på jakt efter ett uppsatsämne, hände det sig att jag vandrade just längs raden av offentliga utredningar på galleriet i C-salen i Uppsala universitetsbiblioteket. Blicken fastnade på ryggtexten *Betänkande angående sterilisering* – som visade sig vara en av tre SOU:er utgivna under 1920- och 1930-talen om den för mig då okända steriliseringsfrågan. Ungefär 15 år och ett par forskningsprojekt om rashygien senare,⁵ blev jag upprörd av Carl-Gustaf Andrén, tidigare universitetskansler och rektor för Lunds universitet. Han hade fått uppdraget att i utredningens form "allsidigt belysa de politiska beslutsfattarnas, myndigheternas, forskarsamhällets och den medicinska professionens

4. Geijer [1819] s. 143.

5. Bl. a. Gunnar Broberg & Mattias Tydén, *Oönskade i folkhemmet: Rasbiologi och sterilisering i Sverige* (Stockholm 1991).

ställningstaganden och ansvar vad gäller tillkomsten och tillämpningen av den steriliseringslagstiftning som var i kraft i Sverige under 1930-, 1940-, 1950-, 1960- och 1970-talen”, som det lite omständligt hette i direktivet.⁶ Frågan gällde om jag kunde tänka mig att medverka som utredningsexpert.

Beslutet att tillsätta en statlig utredning om steriliseringspolitikens historia fattades av den socialdemokratiska regeringen den 4 september 1997. Det var endast två veckor efter det att *Dagens Nyheter*-journalisten Maciej Zaremba genom två artiklar om steriliseringspolitiken och den svenska välfärdsstaten inlett en av de mest omfattande pressdebatterna någonsin om svensk samtidshistoria.⁷ Det mediala trycket var hårt, och man kan inte undgå känslan av att tillkomsten av utredningen handlade om ett slags *damage control*. Zaremba tycktes ha slagit sista spiken i folkhemsiskan – ett snickeri som (ofrivilligt) inletts med Yvonne Hirdmans *Att lägga livet tillrätta* några år tidigare och fortsatt med Maria-Pia Boëthius moraliska uppgörelse med svensk politik under andra världskriget.⁸

Andréns utredning – den fick senare namnet 1997 års steriliseringsutredning – skulle inte bara belysa steriliseringsfrågans historia, utan också föreslå en princip för ekonomisk ersättning och ”gottgörelse av samhället” till dem som steriliserats mot sin vilja eller på någon annans initiativ.⁹ Till utredningen knöts en grupp sakkunniga och experter bestående av medicinare och jurister, men dessutom fyra idéhistoriker och historiker: Gunnar Broberg, Karin Johannisson och jag själv och som assistent Urban Lundberg. Steriliseringsutredningen publicerade 1999–2000 tre betänkanden i form av SOU¹⁰ och dessutom ett par

6. Riksdagstrycket, Kommittédirektiv: Steriliseringar 1997:100 s. 1.

7. Maciej Zaremba, ”Rasren i välfärden” och ”De olönsamma skars bort”, *Dagens Nyheter* 20/8 resp. 21/8 1997. Inom några år kom också avhandlingar som analyserade debatten: Åsa Kroon, *Debattens dynamik: Hur budskap och betydelse förvandlas i mediadebatter* (Linköping 2001); Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider: Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte* (Lund 2001).

8. Hirdman (1989); Maria-Pia Boëthius, *Heder och samvete: Sverige och andra världskriget* (Stockholm 1991). Hirdman skulle senare beklaga det sätt på vilket *Att lägga livet tillrätta* sjanghajades av socialdemokratis kritiker. Se Henrik Höjer, ”Den röda professorn: Möt Yvonne Hirdman”, *Forskning & Framsteg* 2010:5, <<http://fof.se/tidning/2010/5/den-roda-professorn>> (2015-12-05).

9. Kommittédirektiv 1997:100 s. 1–2.

10. SOU 1999:2, *Steriliseringsfrågan i Sverige 1935–1975* (Stockholm 1999) och SOU 2000:20, *Steriliseringsfrågan i Sverige (1935–1975) – Historisk belysning, karläggning och intervjuer: Slutbetänkande av 1997 års steriliseringsutredning* (Stockholm 2000) samt min separata

artikelsamlingar som gavs ut i historievetenskapliga sammanhang.¹¹ Politiskt utmynnade processen i lagstiftning om möjlighet till ersättning om 175 000 kronor från staten. Villkoret var att en sterilisering enligt olika kriterier kunde antas ha genomförts utan den enskildes medgivande.¹² Fram till och med 2003 prövades cirka 2 100 ansökningar om ersättning, varav omkring 80 procent beviljades.¹³

Upprepningens dilemma

I en text som kom att bilda startpunkten för en diskussion om historiens plats i nuet – "the living on of the past in the here and now"¹⁴ – resonerar den nederländske historikern och psykologen Eelco Runia om hur historien kan vara närvarande via parallella processer; genom omedvetna rekonstruktioner eller upprepningar av förflutna händelser ("re-enactments of past events").¹⁵ Utgångspunkten är Dominick LaCapras observation: "When you study something, at some level you always have a tendency to repeat the problems you are studying."¹⁶ LaCapra diskuterar Förintelsen och skillnaden mellan att bearbeta – i meningen skapa kritisk distans till – respektive att agera ut en traumatisk händelse genom att närmast tvångsmässigt repetera den.¹⁷ (För ett populärkulturellt exempel på det senare: den före detta lägerfångens och SS-mannens efter kriget återupptagna relation i filmen *Nattportiern, Il Portiere di notte*, 1974.) LaCapra framhåller att denna benägenhet till upprepning,

volym om steriliseringsfrågans historiska sammanhang från 1930-tal till 1970-tal, med bilaga av Urban Lundberg: SOU 2000:22 *Från politik till praktik: de svenska steriliseringslagarna 1935–1975* (Stockholm 2000).

11. *Scandinavian Journal of History* (Theme issue: Scandinavian eugenics) 24:2 (1999); Gunnar Broberg, Karin Johansson & Mattias Tydén (red.), *Fem uppsatser om steriliseringen i Sverige* (Lund 2000).

12. SFS 1999:332, Lag om ersättning till steriliserade i vissa fall.

13. En genomgång av hanteringen av steriliseringsersättningen ges i den s.k. Upprättssektorens betänkande SOU 2011:9 *Barnen som samhället svek: Åtgärder med anledning av övergrepp och allvarliga försummelser i samhällsvården* (Stockholm 2011) s. 89–95; se också Katarina Sternudd, "300 miljoner till steriliserade", *Svenska Dagbladet* 6/7 2003.

14. Eelco Runia, "Spots of time", i temanumret "Forum on Presence", *History and Theory* 45:3 (2006) s. 310. Denna och andra här refererade texter av Runia senare även publicerade i Eelco Runia, *Moved by the past: Discontinuity and historical mutation* (New York 2014).

15. Eelco Runia, "Forget about it: 'Parallel processing' in the Srebrenica report", *History and Theory* 43:3 (2004) s. 298–299.

16. Dominick LaCapra, "Interview for Yad Vashem, June 9, 1998", i LaCapra, *Writing history, writing trauma* (Baltimore 2001) s. 142.

17. LaCapra anknyter till det psykoanalytiska begreppet "överföring" och hur barndomens bindningar mellan barn och förälder kan komma att repeteras i senare relationer som mellan partners, elev och lärare, analysand och analytiker o.s.v.

eller traumats närvaro i nuet, exempelvis i form av mardrömmar och tillbakablickar, inte inskränker sig till offret. Även vittnet, journalisten eller historikern kan tendera att upprepa genom att söka identifiera sig med offret eller med situationen. För historikern ligger inte minst en identifikation med åskådarrollen nära till hands menar LaCapra, och tillägger att åskådarrollen kan påminna om historikerns föreställning om sig själv: "the idea of full objectivity, neutrality, not being a player, not being a participant".¹⁸

Eelco Runia tar mycket konkret fasta på LaCapras tankegång och diskuterar en samtidshistorisk händelse där han menar att aktörerna/historikerna agerade inom ramen för parallella processer, det vill säga när "your behaviour repeats key aspects of what there is to know about the problem you study – in a way, however, that you yourself don't understand". Exemplet gäller det sätt på vilket det nederländska institutet för krigsdokumentation (NIOD), under ledning av historikern Hans Blom, i början av 2000-talet utredde de nederländska FN-soldaternas agerande i Srebrenica sommaren 1995. Den holländska FN-truppen hade då överlämnat den "säkrade zonen" för flyktingar till bosnienserbisk militär, med mord på tusentals bosniska muslimer som följd. Runia visar hur NIOD-utredarna på en rad plan upprepade vad de studerade, det vill säga FN-soldaternas hållning och agerande. Det gällde till exempel den moraliska utgångspunkten att frivilligt, och utifrån en påstådd plikt-känsla, påta sig ett komplicerat uppdrag. Det gällde sättet som utredarna organiserade sitt arbete på och interagerade med andra aktörer på plats i Bosnien. Och det gällde även det kontroversiella anspråket i utredarnas slutrapport att "leverera fakta", men samtidigt vara opartisk och inte fälla omdömen, vilket Runia menar speglade den ursprungliga nederländska tolkningen av FN-uppdraget: att stå "opartisk" mellan serber och bosnier.¹⁹

Man behöver inte gå in i diskussionen om huruvida det förflutna ska förstås som bokstavligt närvarande i denna process. Exempelvis har Berber Bevernage invänt mot "[t]he mystical agency that Runia accords to the present past".²⁰ Poängen här är i stället tendensen till upprep-

18. LaCapra (2001) s. 141–148, citat s. 146.

19. Runia (2004) citat s. 299.

20. Berber Bevernage, "Time, presence, and historical injustice", *History and Theory* 47:2 (2008) s. 165. Invändningen gäller inte minst Runias påstående i en senare artikel, att amerikanska övergrepp i Abu Ghraib handlade om tvångsmässig upprepning: "In the cells and

ning och den flytande gräns mellan forskaren och undersökningsobjektet som jag tror att också många historiker kan känna igen, även i den meningen att man som författare kan påverkas av källmaterialets språkbruk. För egen del kan jag inte undvika den triviala observationen att ett av mina forskningsspår – den svenska steriliseringspolitikens historia – inleddes och avslutades i form av en statlig utredning, i det första fallet från 1936, i det senare med mig själv som deltagare. På flera punkter skiljer sig visserligen steriliseringsutredningen från det exempel Eelco Runia diskuterar. I motsats till NIOD-rapportens "neutralitet" innehöll exempelvis steriliseringsutredningens slutbetänkande år 2000 tydliga markeringar mot svenska myndigheters praxis, omdömen om olika aktörers agerande och slutligen överväganden om hur risken för framtida övergrepp från myndigheters sida skulle kunna undvikas.²¹ Samtidigt kan man hävda att detta värderande förhållningssätt också låg i linje med, och speglade, den historia som utreddes. Det tidiga 1900-talets steriliseringsfråga var impregnerad av en moralisk diskurs om människors värde och samhällsnytta,²² ett synsätt som dessutom redan i utredningens direktiv beskrevs som "något som det svenska samhället starkt tar avstånd ifrån".²³

På ett annat plan – och uppenbart problematiskt – riskerade steriliseringsutredningen att i förlängningen i någon mening återupprätta den asymmetriska maktrelation mellan myndighet och enskild som steriliseringspolitiken en gång handlat om. Utredningen ledde inte bara till en lag om ersättning utan också till en särskild nämnd som skulle hantera ersättningsansökningarna från dem som steriliserats mot sin vilja. Det blev början på en byråkratisk process där ersättningsnämnden utarbetade ansökningsblanketter med detaljerade frågor om den enskildes sterilisering, som ofta låg mer än 50 år tillbaka i tiden. Rätt snart påpekades att förfarandet var onödigt byråkratiskt, särskilt eftersom det riktades till personer med dåliga erfarenheter av myndighetskontak-

corridors of Abu Ghraib, Saddam Hussein's torture practices were so overwhelmingly present, and the sheer possibility of using them – though horrifying – loomed so large, that sooner or later the Americans *had* to repeat them." Runia (2006) s. 308.

21. SOU 2000:20 kap. 4–5.

22. Se Broberg & Tydén (1991); Majja Runcis, *Steriliseringar i folkhemmet* (Stockholm 1998); Mattias Tydén, *Från politik till praktik: De svenska steriliseringslagarna 1935–1975*, 2:a utvidg. uppl. (Stockholm 2002).

23. Kommittédirektiv 1997:100 s. 5.

ter.²⁴ Ett karakteristiskt drag för den manipulativa steriliseringspraxis som bedrevs under 1900-talets första hälft hade just varit hanteringen av steriliseringsansökningar på särskilda blanketter. Den enskilde styrdes, med olika strategier från anstaltspersonal, läkare eller socialvård, till att själv underteckna ansökan eller "samtycka" till operation. Blanketterna för ansökan om sterilisering innehöll fram till 1960 också ett mycket detaljerat frågebatteri om den person som avsågs med ansökan.²⁵

Om vi kan kalla detta ett upprepningens dilemma gäller det även andra svenska utredningar som har haft att hantera historiska trauman. Vanvårdsutredningen, som 2006–2011 utredde övergrepp inom barnvården under 1900-talet, byggde stora delar av sin undersökning på intervjuer. Avsikten var att undvika ett ovanifrånperspektiv och i stället "ge röst åt dem som drabbats".²⁶ Detta var antagligen ett mycket rimligt tillvägagångsätt. Men det hindrar inte att det i utredningens spår uppstod en diskussion som måste tas på allvar: Vad händer när staten inleder en upprättelseprocess som involverar de drabbade men som inte rymmer någon tydlig slutpunkt? Vanvårdsutredningen hann arbeta i fyra år innan regeringen valde att tillsätta ytterligare en utredning – Upprättelseutredningen – med uppdrag att formulera ett konkret förslag om hur en upprättelse kunde gestalta sig. Upprättelseutredningen, i sin tur, konstaterade att det var helt centralt att påskynda processen. Man hade, skrev man, mottagit samtal från personer som uppskattat att få lämna sin berättelse, men som väntade på någon form av avslut:

Man upplever denna osäkra väntan som plågsam, 'som att ha rivit upp ett sår utan att få hjälp att läka det' och menar att man nu kanske återigen riskerar att inte bli lyssnad på. Människor har lämnat ut traumatiska och integritetskänsliga minnen från sin barndom och har rätt att mötas av ansvarigas svar.²⁷

I enlighet med Upprättelseutredningens förslag genomfördes hösten 2011 en upprättelseceremoni i Stockholms stadshus och en lag stiftades som gav möjlighet för den som fram till 1980 varit omhändertagen, och

24. Malin Åhnberg, "Krångligt ansöka om skadestånd: Kritik mot alltför detaljerade frågor om tvångssteriliseringen", *Sundsvals Tidning* 21/11 1999.

25. Tydén (2002) kap. 8–9. 1930- och 1940-talens blanketter för ansökan om sterilisering återges i Runcis (1998) s. 335–343 och i SOU 2000:20 bilaga 7.

26. SOU 2011:61, *Vanvård i social barnvård: Slutrapport* (Stockholm 2011) s. 62.

27. SOU 2011:9, *Barnen som samhället svek: Åtgärder med anledning av övergrepp och allvarliga försummelser i samhällsvården* (Stockholm 2011) s. 50–51.

utsatts för någon form av övergrepp, att ansöka om ekonomisk ersättning från staten.²⁸ I efterhand har tidsgränsen kritiserats, liksom det faktum att regeringen beslutade att vad som var att betrakta som ett övergrepp skulle bedömas ”utifrån dåtida förhållanden, inte dagens värderingar [...] från värderingarna från samhället i stort och hur barn normalt bemöttes och behandlades vid tiden”.²⁹ Johanna Sköld, historiker och sekreterare i Vanvårdsutredningen, har framhållit att detta riskerar att leda till mycket svårbedömda avvägningar om vad som ska betraktas som ersättningsberättigande övergrepp i den dåtida barnvården.³⁰ Det innebar också att regeringens utgångspunkt i vanvårdsfrågan blev diametralt motsatt den som präglade förhållningssättet till steriliseringspolitiken. År 1997 hade man ju explicit tagit avstånd från värderingarna bakom 1930- och 1940-talens steriliseringslagstiftning. Det var nutidens förändrade tänkesätt som motiverade en utredning om ersättning från staten, hette det då.³¹

Sanningar på olika nivåer

Uppreppningens dilemma är givetvis ett memento för alla former av historiska studier som ger sig i kast med våld och övergrepp i det förflutna. Ett exempel är bildens försåtliga mekanismer. De flesta avbildningar – historiska såväl som samtida – av plågade och stympade kroppar väcker ”ett oanständigt intresse”, skriver Susan Sontag i sin bok om krigets avbildningar från Goya till Abu Ghraib. Attraktion och avsmak, en voyeuristisk kittling, brukar följa målningarna och fotografierna av lemlästade, döende och döda. Likaså en rättrådig, för att inte säga själv rättfärdig, upprördhet. Sontag framhåller också hur vårt betraktande från distans – hon talar här om bilderna av samtida krig – kan skapa en falsk känsla av samhörighet med offren. Vårt medlidande antyder ett band med de drabbade ”vilket helt enkelt är en lögn och bara ännu ett sätt att mystifiera vår verkliga relation till makten”.³² Historiker och medieforskare som Susan Crane och Judith Keilbach antyder samma sak

28. SFS 2012:663. Lag om ersättning på grund av övergrepp eller försummelser i samhällsvården av barn och unga i vissa fall.

29. Riksdagstrycket, Prop. 2011/12:160 s. 22. Tack till Johanna Sköld för denna referens.

30. Johanna Sköld, presentation vid sessionen ”Historikers roll vid uppgörelser med det förflutna”, Svenska historikermötet, Stockholm 9/5 2014.

31. Kommittédirektiv 1997:100.

32. Susan Sontag, *Att se andras lidande* [*Regarding the Pain of Others*, 2003] (Stockholm 2004) s. 97–100, citat s. 101 och 108.

när de ifrågasätter det anständiga i att betrakta och förmedla de samtida fotografier som gestaltar Förintelsens skändningar. De flesta av dessa togs av förövarna, framhåller Keilbach, och många av dem som ett slags perversa, triumfatoriska troféer, likt de amerikanska soldaternas bilder från det irakiska fängelset Abu Ghraib. Både Crane och Keilbach varnar för risken att vi som åskådare repeterar snarare än tar lärdom av den moraliska kollaps fotografierna representerar.³³

Frågan som bland andra Susan Crane ställer angående övergreppsbilderna är om det är möjligt för betraktaren/historikern att helt frigöra sig från "förövarens blick", att undvika att upprepa "dehumaniseringen av offret".³⁴ Och denna fråga om perspektiv är givetvis lika relevant vad gäller texten: Vilken position intar vi gentemot den/det som vi skriver om? Det leder till sist över till två närliggande dilemman som inte minst de historiskt inriktade offentliga utredningarna haft att hantera: sanningsfrågan och tolkningsföreträdet. Flera av utredningarna har uppenbarligen slitits mellan olika målsättningar och kunskapsteoretiska utgångspunkter – senast det arbete inom regeringskansliet där tjänstemän, romska företrädare och historiker medverkade, och som 2014 utmynnade i *Den mörka och okända historien: Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer*. Vad gäller mitt eget arbete i Steriliseringsutredningen uppstod med tiden en konflikt mellan ambitionen att å ena sidan förstå och förklara steriliseringspolitiken och dess tillämpning, och å andra sidan de moraliska frågorna om skuld och ansvar, rentav om gott och ont, som också ställdes i debatten och av personer som utsatts för övergrepp. Skuldfrågan, liksom diskussionen om gott och ont, handlade framför allt om aktörer och deras handlingar, men det är inte säkert att förklaringen borde sökas på individuell nivå. De övergripande sammanhang som steriliseringspolitiken måste sättas in i för att bli historiskt begriplig – låt säga sociala och ekonomiska strukturer, vetenskapliga paradigm eller anstaltsvärldens och medicinens dåtida kulturer – är inte särskilt tillfredsställande för att besvara den enskildes fråga: Vem utsatte

33. Susan A. Crane, "Choosing not to look: Representation, repatriation, and Holocaust atrocity photography", *History and Theory* 47:3 (2008); Judith Keilbach, "Photographs, symbolic images, and the Holocaust: On the (im)possibility of depicting historical truth", *History and Theory* 48:2 (2009). Jfr diskussionen i Mattias Tydén, "Skenhängningen i Tvååkers kyrka", i Maria Wallenberg Bondesson, Orzi Husz, Janken Myrdal & Mattias Tydén (red.), *Människans kunskap och kunskapen om människan: En gränslös historia* (Lund 2012) s. 202–215.

34. Crane (2008) s. 311.

mig för sterilisering och varför? Svaret på sådana frågor kunde – i vissa fall – visserligen ges. Men de blev å andra sidan individualiserade svar som inte räcker till historievetenskaplig analys.

Här rör vi oss alltså med sanningar på två olika nivåer, eller sanningar från olika perspektiv. Och de tillgodoser olika behov: historikerns och den utsattes. I den professionella historikerns sanningsbegrepp – om hon eller han nu ens väljer att använda det ordet – ligger vad LaCapra kallar historieforskningens konventionella sida: "gathering information and making sure that it is as accurate as possible". Denna aspekt ser han som en helt nödvändig om än inte tillräcklig dimension av historikerns arbete.³⁵ Detta är ju knappast kontroversiellt eller ens originellt, men har ändå visat sig kunna vara problematiskt inom ramen för historikerns utredande roll. Man kan säga att det handlar om spänningen mellan vad Klas-Göran Karlsson kallat moraliskt och existentiellt historiebruk respektive ett vetenskapligt historiebruk.³⁶ Och det är inte helt enkelt att positionera sig som forskare då våra fakta hamnar i konflikt med de existentiellt och moraliskt grundade tolkningar av historien som varit själva drivkraften till de utredningsuppdrag vi tagit på oss. Några konkreta exempel: Vilket ställningstagande tar vi om vi anser att det är problematiskt att tala om tvångssteriliseringar i många av de fall som betecknades som sådana i pressdebatten? Hur agerar vi då empirin tycks visa, att platsen för den gravsten – Skammens stein – som i Oslo kommit att symbolisera den norska statens övergrepp mot "romanifolket/taterne", och som samlat regeringsrepresentanter till minnesceremonier, inte visar sig vara den anonyma massgrav för resande som den påstått vara?³⁷ Hur kommunicerar vi att det saknas belägg för *Vitbokens* slutsats att ett motiv till 1950-talets svenska politik gentemot romer var "att romer skulle utrotas"?³⁸

Svaret kan tyckas självklart: vi insisterar på vår uppfattning och argumenterar för den. Vi kanske till och med vill hävda, att genom att påpeka

35. LaCapra (2001) 147.

36. T. ex. Klas-Göran Karlsson, *Historia som vapen: Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985–1995* (Stockholm 1999) s. 57–61.

37. Nina Selbo Torset, "Kun én tater i fellesgraven", *Aftenposten: Kultur*, 25/2 2014, <<http://www.aftenposten.no/kultur/Kun-n-tater-i-fellesgraven-7480745.html>> (2015-12-05). Exemplet lyftes fram av Per Haave vid sessionen "Historikers roll vid uppgörelser med det förflutna", Svenska historikermötet, Stockholm 9/5 2014.

38. Ds 2014:8, *Den mörka och okända historien: Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet*, Arbetsmarknadsdepartementet (Stockholm 2014) s. 288.

när berättelsen inte stämmer, ger vi samtidigt ökad tyngd åt beläggen för de missförhållanden – och de är allvarliga nog – som vi verkligen kan dokumentera. Och ändå löser detta rimliga förhållningssätt inte problemet. För som historiker som talar om – vi menar oss kanske till och med tala för – romer, eller misshandlade barn, eller steriliserade funktionshindrade, så står vi inför vad Linda Alcoff i sin essä från tidigt 1990-tal kallade "the problem of speaking for others". Och att "tala för andra" – en praxis inte minst bland akademiker – innebär "to privilege oneself as the one who more correctly understands the truth about another's situation".³⁹

Nu ligger det i sakens natur att just historiker ofta med nödvändighet talar om, och kanske för, andra – nämligen de sedan länge döda. Även detta förpliktigar. Utan att på ett mystifierande vis tillskriva tidigare generationer formella rättigheter, kan man påstå att vi som historiker har etiska skyldigheter mot dem vi skriver om,⁴⁰ på samma sätt som vårt bruk av bilder fordrar etiska hänsyn. Detsamma gäller rimligen när vi hanterar de samtidshistoriska trauman som försoningskommisioner eller offentliga utredningar kan ställa oss inför. Och i den mån vi med öppna ögon påtar oss sådana uppdrag, och accepterar vår roll som historiker och medverkande i en försoningsprocess, förefaller det kontraproduktivt – och oetiskt – att hävda vår version som den enda sanna. Det innebär inte att historikern ska tystna. Alcoffs slutsats är dialogisk; den privilegierade bör självvranssakande begrunda sitt motiv till att tala, vara beredd att lyssna och framför allt tala med i stället för om och för.⁴¹ Med andra utgångspunkter – och som svaret på ett annat men besläktat problem – argumenterar LaCapra för historikerns mål att kunna hantera den intrikata relationen mellan å ena sidan känslomässig identifikation med studieobjektet och å andra sidan kritisk distans.⁴² Den gemensamma nämnaren handlar antagligen om att acceptera uppgiftens motstridigheter. Kanske det också handlar om att acceptera, som Geijer påpekade med annat språkbruk, hur tätt sammanvävd historien är med det personliga.

39. Linda Alcoff, "The problem of speaking for others", *Cultural Critique* 20 (1991/1992) s. 29.

40. Antoon de Baets, "A declaration of the responsibilities of present generations towards past generations", *History and Theory* 43:1–2 (2004). Se även andra texter i detta temanummer om historia och etik.

41. Alcoff (1991/1992) s. 23–26.

42. LaCapra (2001) 147–148.